

GUIDO SARI

EL SEGON PROCÉS CONTRA TROISCO CASULA I LA CONJURA CONTRA LA VIRREINA

El virrei de Sardenya Anton de Cardona, durant la seva estada a Madrid, el 1539¹, va demanar a la Corona i a la Suprema que fos enviat un comissari extraordinari per tal de fer llum sobre les trames de l'inquisidor Andreu Sanna dirigides a damnificar ell, la seva família i els seus fidels. Trames, intrigues, calúmnies que contribuïen a agreujar la situació de conflicte entre la institució virregnal i la inquisitorial, amb la qual se solidaritzaven alguns representants de la burocràcia i de la noblesa, i que dificultaven seriosament l'activitat del Cardona². Entre aquestes calúmnies destacava la que veia la virreina al centre de pràctiques de bruixeria, aparellades per afavorir la carrera del marit. Com a visitador i reformador del Regne i comissari del Sant Ofici fou enviat a Sardenya Pere Vaguer, bisbe designat de l'Alguer³, que trobem actiu a Càller des del març de 1543⁴. Aquest demostrà ben aviat la intenció d'indagar sobre l'escandalosa calúmnia contra la virreina i d'aclarir, descobrir i castigar els responsables, i d'esbrinar també si entre ells hi havia representants de la Inquisició. I precisament la seva voluntat d'arribar fins a les arrels, "de donde la dicha falsedad ha tenido origen"⁵, va donar coratge a Troisco Casula. Aquell coratge que li va faltar en el primer procés per heretgia (12 de febrer de 1540 - 15 de desembre de 1540) i que ara li consentia d'intentar la seva darrera defensa tot confiant en la imparcialitat del jutge. Hi havia, però, un motiu més que empenyia Troisco Casula a demanar justícia: ell estava força involucrat en les trames del Sant Ofici contra la casa virregnal. Havia estat obligat a depositar sigui contra el virrei sigui contra la virreina, sabia córrer riscos molt greus, o, millor, sabia tenir ben poques possibilitats de salvar-se. Per això, tot esperant de millorar la seva molt precària posició i confiant en la voluntat del jutge de fer claredat, va acusar l'inquisidor, els funcionaris i els familiars del Sant Ofici d'ordir falsedats i va sol·licitar de ser interrogat. Les declaracions de Troisco ens donen una mostra d'allò que passava en el Sant Ofici, dels mecanismes perversos de les denúncies, de les su-

bornacions i dels interessos decididament terrenals que hi havia darrere les actuacions de la Inquisició del regne de Sardenya. Després de la penitència que l'inquisidor Sanna li havia imposat públicament com a heretge en la catedral de Càller (desembre de 1540 o gener de 1541), Troisco, segons allò que ell mateix va declarar en l'interrogatori del 8 de març de 1543 a Pere Vaguer, vivia a l'interior de la presó del Sant Ofici gairebé en condició de llibertat. Podia, de fet, sortir de la cel·la per sentir missa, anar a les altres cambres de l'edifici, entre aquestes en una on es trobava una verònica davant la qual acostumava pregar. I aquesta situació de semilibertat, és a dir, la possibilitat d'anar a altres cambres i que altres anessin a la seva va facilitar, segons les conviccions de Troisco, la seva perdició i, per cert, hi van contribuir les particulars relacions que l'Ofici volgué crear entre els presoners, però la causa principal era la voluntat de l'inquisidor i dels funcionaris que actuaven com els seus fidels instruments. I d'això n'estava ben convençut i ho declarava obertament. Va recordar que abans de la seva condemna d'heretgia, arrestaren una tal de nom Dominiga Figus, de la vila de Sinnai, que, en una església dels afores, dedicada a santa Victòria, havia despullat dels vestits una imatge sagrada i els havia portats a una taverna de la mateixa vila oferint-los com a pagament del vi, perquè, com explicava Troisco, era "dona embriaga y dona de partit" i "lladra de mans" que arrambava tot allò que podia i quan no li reeixia de robar "posava dues filles [...] públicament en penyora a qui volgués" (AHNM, *Inquisición*, leg. 1628 n.9, f. 1). Fou reclosa per aquest furt en el càrrec de la vila de Mara Calagonis per ordre de Pedro Leca oficial del comte de Quirra. Bernadí Sanna, germà de l'inquisidor Andreu, que probablement ja la coneixia de fama i ja mort al temps del procés, li va prometre d'alliberar-la si li hagués concedit una de les seves dues filles, en cas contrari amenaçava de fer-la tancar en el càrrec del germà inquisidor. La dona, per por, acceptà, féu venir sa filla, però la va convèncer a no consentir als desigs de Bernadí Sanna. Aleshores, aquest, per venjar-se, la féu traslladar a la presó del Sant Ofici, on la dona, després d'haver estat "despullada y nuda com lo dia que sa mare l'havia parida", fou davallada en la fossa de l'estable, on es posaven els presoners que es volia atemorir i "perquè aquella mesquina se ne moria en aquella fossa" fou traslladada en una altra: la de la cel·la on es trobava Troisco que, tenint-ne pietat, li va fer una camisa amb un llençol i li va donar una flassada i un matalàs (Ib. f. 1v).

El personatge de Dominiga mereix de debò la llarga presentació que li fa Troisco perquè ella és en realitat la deuteragonista dels tràgics esdeveniments que revela aquest segon procés. En el període en què Dominiga es trobava en la mateixa cel·la del deposant van empresonar

dues dones, ambdues de nom Joana, una vella i l'altra jove, totes dues borratxes; la vella, remarcava Troisco, tenia una filla que havia donat per concubina a un criat de mossèn Terres. Les dues Joanes en temps de carestia "era l'any flac" (f. 1v) havien anat a la vila de Quart per vendre pa i, amb una companya de qui Troisco no coneixia el nom i amb l'ajut d'un got i d'un ou, van llegir l'esdevenidor a casa de Canina Imboy, en presència d'una altra dona de nom Paulina. Aquesta i la mestressa, volien saber si els seus amadors els haurien casades. Mentre eren en tals obres passà un oficial que veient allò que feien les cinc dones empresonà les dues Joanes i després per ordre de l'inquisidor les va portar amb molta escorta al càrrec del Sant Ofici, on van ser posades en la fossa en què es trobaven el depositant i Dominiga.

Comença amb elles la carrera de subornadora de Dominiga; les seves petites astúcies de lladre van cedir davant les més grans dels funcionaris del Sant Ofici i, malgrat seu, i sense conèixer els motius i les finalitats amagades obeeix per por als qui li ordenen de suggerir acusacions i confessions falses als detinguts. L'acceptació del suborn i la invenció de falses acusacions de part de Dominiga (tot i que és vàlid per a tots el presoners de l'Ofici) s'explica per la por de ser torturada, en cas que no hagués secundat la voluntat de l'inquisidor. Aquest, de fet, després que fou arrestada per obligar-la a acusar falsament una tal de nom Antona Lepori de Sinnai la va fer assistir al turment de Troisco dient-li: "Mira quin joc li fas a Troisco, així te faré a tu" (Ib. f. 3v). Aleshores, Dominiga li suplicà que no la turmentés sinó que la interrogués, ben disposada a dir el que ell volia, i va depositar contra la Lepori allò que l'inquisidor li havia suggerit. Dominiga, per això, aconsellà a les dues Joanes de dir que també una tal Maria Stupa havia format part de la colla que a Quart cercava de conèixer l'esdevenidor utilitzant un got i un ou.

Aquesta, sent pràctica de Mara, podia reeixir útil al Sant Ofici per successius eixamplaments de les acusacions. Era sols aquest el motiu secret que justificava la llarga detenció per pràctiques supersticioses d'ordinària quotidianitat que haurien hagut de provocar per part del Sant Ofici reaccions i punicions més lleugeres. El Consell del Sant Ofici, després que va empresonar Maria Stupa i Paulina, va decidir de posar-les, primer l'una després l'altra, juntament amb Dominiga Figus perquè els expliqués el motiu de la detenció i les convencés a confessar segons les acusacions de les Joanes. I quan Maria Stupa, a les fosques de tot, plorant volgué saber de què era acusada ("comare mia de què jo mesquina de mi só acusada?") Dominiga li va suggerir de dir que, trobant-se les dues Joanes en la vila de Quart a casa de Canina Imboy en companyia de Paulina i d'una altra dona "que era mestra de lansar un

ou" (Ib. f. 2v), ella havia portat "una braga de Perdo Boy per senyal de la sua persona" (f. 2v) i havia pregat la mestra en presència de les Joanes que llancés un ou sobre les bragues per saber si havia de morir el seu marit per poder casar-se amb el seu amic (Ib. f. 3). Maria Stupa plorant s'ho va fer repetir moltes vegades per poder aprendre bé allò que havia de confessar i quan ho va aprendre tot de memòria Dominiga va advertir l'alguatzir del Sant Ofici, Pedro Alonso, que la dona era prompta i podia ser interrogada. A més, intentà de convèncer-la a acusar falsament Canina Imboy. De tota manera a l'objecció d'aquesta que això hauria estat "peccat mortal" va sentir el menester de justificar-se, tot confiant-li que l'inquisidor tenia plaer de les seues falses acusacions ("y folgué y te plaer de les acuses que yo fas y he fetes falsament, conexent que jo só mala dona, conexent ell que jo só embriaga no se havia de carregar la sua consciència en les mies embriagueses") (Ib. f. 3v). Dominiga va testificar en fals igualment, per la promesa d'alliberament i de no patir cap mal de part de l'inquisidor, també contra Antoni Pisu. Ho va fer també perquè el nebot d'aquest, Miali Pisu, havia embarassat la seva filla prometent-li de casar-la per bé que en realitat es va casar amb una altra (Ib. f. 15). El va acusar de tenir dos esperits: Piloso i Pilosa i va depositar que cada dia per encàrrec de Pisu ella portava com a menjar als esperits una olla de "farro" i un cap d'ase o de cabra bullida. L'olla es preparava a casa d'Antona Lepori, una viuda enamorada d'Antoni Pisu, viudo ell també.

Així, Antoni Pisu fou empresonat. Dominiga el va subornar per tal de confirmar les acusacions al seu càrrec i fer-lo depositar d'haver donat l'esperit a Joan Massala (Ib. f. 15v), capità del comte de Quirra. A més, va reeixir a convèncer Maria Stupa a depositar no solament contra Canina Imboy, sinó també contra una tal Jaquita i contra mossèn Xinus, sacerdot de la vila de Xerrargos i la seva amiga, cunyada de la Stupa, Antona Felipa (Ib. f. 4v). Maria Stupa, per suggeriment de Dominiga, havia de dir que arribant un dia de Quart amb el seu enamorat Perdo Boy per comprar sardines per a la seva taverna se'n va anar a casa d'Antona Felipa i hi va trobar mossèn Xinus. En aquella ocasió Antona Felipa els havia confiat de tenir un esperit en una banya de bou que li havia estat donada per una tal Santora i els convidà a ballar amb l'esperit que hauria fet morir els seus marits. La llicència eròtica que sovint acompanya els balls en honor dels dimonis és representada en aquest cas per l'acció boccacciesca d'Antona que treu les bragues a mossèn Xinus que balla descalç i mig nu (Ib. f. 4v [Memorial de Troisco] f. 53). Maria Stupa havia de dir també que era present Dominiga a fi que aquesta amb la seva testimoniança pogués sufragar-ne la deposició. I encara una vegada Dominiga va repetir moltes voltes la història

fins que Stupa la va aprendre de memòria. Per involucrar Canina Imboy i Jaquita, al contrari, li aconsellà de testificar que un dia en arribar a casa de la Imboy i sentint venir de dins veus estranyes, abans d'entrar, va mirar des del forat del pany i va veure Jaquita que, picant de mans i cridant, advertia als presents que l'esperit estava a punt de parlar. I va tranquil·litzar la Stupa, que temia de ser contradita per les declaracions dels denunciats dient-li que per voluntat de l'inquisidor totes les dones acusades haurien estat posades en la seva cel·la i ella les hauria instruïdes i convençudes a secundar la falsa acusació.

Troisco recordà també el cas de mossèn Terres, de com Pedro Alonso volia venjar-se d'ell perquè creia que aquest, servint-se de la mediació d'una monja, havia reeixit a tenir una relació amb la dona que ell volia casar, filla de Bernat Galant, porter reial a Vilanova (Ib. f. 5v). Dominiga, Maria Stupa i, un cop capturada, també Antona Felipa havien d'acusar Terres d'haver tingut un esperit i havien d'involucrar-hi també la monja. S'hi havia de ficar Antona Felipa perquè coneixia Terres: era la seva escrivanesa (Ib. [Mem.] fs.86-86v). A Dominiga Alonso confiava l'encàrrec de convèncer la monja a testificar en fals remarcant que hauria fet un gran servei a l'inquisidor que tenia "mala voluntat" contra Terres perquè aquest havia estat ambaixador de don Anton de Cardona (Ib. f. 6). Pocs dies després van empresonar mossèn Xinus i Antona Felipa. Troisco recordà que com que les dones, per voluntat de l'inquisidor que en aquell temps es trobava a Ales, havien de ser portades a casa del comissari Joan Sanna per testificar, Antona Felipa intentà de sostreure's a la falsa testimoniança simulant-se malalta, però l'alguatzir Alonso l'amenaçà "que sinó volia anar a testificar segons havia promès que ell li posaria una corda al coll y la portaria strexinant fins a casa de mossèn Joan Sanna, y aquella dolorosa de Antonia plorant se vestí y seguí contra voluntat y dolor de son cor la voluntat de dit Pedro Alonso" (Ib. f. 7). I a Joan Sanna, Antona Felipa va contar que un dia Terres li va demanar si li podia procurar un esperit capaç d'ajudar-lo i de fer-lo esdevenir ric i que ella l'hi va prometre. Uns quants dies després Terres va enviar una monja per fer-se'l lliurar i a aquesta Antona demanà que fes alguns actes d'homenatge i adoració a l'esperit. La monja no ho va rebutjar, ans "ab molta alegria fonch contenta de adorar segons la voluntat de dita Antona i de besar-li lo cul" (Ib. f. 7), i va consignar l'esperit a Terres que, rebent-ne favors, ben aviat sentí el deure d'anar a agrair Antona. Després de la confessió de la dona, Pedro Alonso va escriure a l'inquisidor, per tal que la monja fos capturada. Així, aquesta fou conduïda a la presó del Sant Ofici i posada en la cel·la de Dominiga, que va reeixir a subornar-la. Com que el marit de Dominiga es queixava que la muller passava massa temps amb l'al-

guatzir Alonso aquest la féu davallar més vegades al dia a la cel·la de Troisco que la va tenir amb ell a plaer seu dormint amb ella durant gairebé nou mesos. L'inquisidor n'estava tant al corrent que es va informar a través de Dominiga sobre la virilitat de Troisco (Ib. f. 9v).

Totes aquestes falses acusacions que semblen episòdiques i deslli-gades, i fins i tot no tenir cap pertinència amb aquelles que més ens interessen, tenen, però, un fil secret que les uneix, totes són preparatòries, instrumentals per aconseguir un objectiu més ampli i arriscat, tan gran i atrevit que hom necessitava verificar abans la ductilitat i docilitat dels testimonis. Aquest objectiu, com sabem, era colpir la casa virregnal, avergonyint-la públicament per tal que el virrei fos allunyat i substituït. Tots els acusadors i els acusats que hem coneguts fins ara van contribuir directament o indirectament a concretar la conjura. En particular en aquella contra la virreina, a més dels que ja coneixem, havien d'ésser involucrats alguns partidaris i fidels del virrei: Mitjavila, Francesc Corda, mossèn Nicolau Bernat i un frare que Dominiga coneixia. Però, com que totes les dones havien entès bé que la praxi de l'exemplament de les acusacions a fi de fer-les més creïbles era acceptada força pel Sant Ofici, van aprofitar per mesclar-hi persones vers les quals tenien motius de ressentiment personal.

Dominiga va donar el nom d'un tal Joan Porxello, alguatzir de la sal, perquè va fer pagar 85 lires a son cunyat Quico Laxi de Quart; Antona Felipa denuncià Portillo, familiar de l'Ofici, perquè aquest va dir que l'havia trobada amb un sacerdot i l'obligà a tenir una relació sexual amb ell per evitar la vergonya del càrrec; Maria Stupa va involucrar un sacerdot de Quart i la seva esclava. La història concertada per les tres dones per involucrar la virreina preveia que un tal Francesc Corda hagués donat comissió a Margarida Lepori de Sinnai, de qui tenia a casa una filla com a criada, d'anar a la vila de Mara per buscar qui sabia fer fetilleries per encàrrec de la virreina: haurien d'actuar contra l'emperador i l'inquisidor major per tal que no tinguessin el poder de damnificar don Anton de Cardona. Troisco explicava, en l'interrogatori del 14 de març de 1543, que tot això es feia "per despit" perquè el virrei a cort es deixà escapar que l'inquisidor de Sardenya "era bruixot y fill de bruixa" (Ib. fs. 10v-11) i també perquè el virrei processà el capità d'Ollastra cunyat de l'inquisidor Sanna. Es va concertar de dir que les fetilleries havien estat portades per Margarida Lepori i per les dones de Mara a casa d'Antona Felipa i que Francisco Corda després d'haver estat avisat pel seu criat Predixello se n'anà a casa d'Antona amb el frare, amb Mitjavila i amb Portillo i, trobats a la porta de la Lleona Terres, Joan Porxello i Nicolau Bernat, va convidar també aquests a anar amb ell. A més s'havia de depositar que les dones de Mara i Margarida Lepori, en mos-

trar les fetilleries als presents, van declarar que les havien preparades mitjançant l'esperit que tenien reclòs en una banya de bou i que, quan el van fer sortir, tret el tap, aparegué en forma humana i vestit de verd. Llavors Corda i tota la companyia el van adorar com a llur senyor i Portillo fins i tot li va donar sang de l'anular (Ib. f. 11v). Després, tots junts van anar al Palau de la virreia i aquí l'esperit, per acontentar la virreina que volia una prova de la seva potència, per saber si era en grau d'afavorir el virrei a cort, es féu portar un cap d'ase i li va tornar la vida. Finalment va ordenar que tots s'agafessin de mans i que ballessin. Acabat el ball el van adorar "primera la virreyna y après los altres" i "li besaren lo cull" en senyal de reverència (Ib. f. 12).

En la conjura eren involucrats també dos familiars del Sant Ofici: Bernat i Portillo que ben aviat van ser empresonats. El fet que el Sant Ofici de Càller permetés que dos seus fidels servents fossin usats per ordinar una acusació deliberadament falsa, exposant-los així a tots els perills possibles que això comportava, s'explica per la necessitat de confirmar la deposició d'una colla de dones, entre les quals destacaven, segons la definició de Troisco, "una perduda" (Dominiga) i dues "desvergonydes y de poch" (Antona Felipa i Maria Stupa) (Ib. f. 12), amb la més creïble de dos familiars de l'Ofici. De tota manera, en el relat de les dones hi havia una discrepància que va ser remarcada pel regent: Dominiga Figus afirmava que les filles de la virreina eren presents al ball, mentre Maria Stupa i Antona Felipa declaraven el contrari. Però l'inquisidor amb l'ajut d'Alonso va reeixir de seguida a fer concordar les deposicions (Ib. f. 14v) i es va declarar que eren presents també les filles.

Troisco va recordar també un altre procés instruït en aquells anys, diferent en importància però igual en els mètodes de fer servir falses testimoniances i que una vegada més colpia persones que tenien lligams de fidelitat amb el virrei: el instruït contra Joan Massala i Pedro Leca (respectivament capità i oficial del comte de Quirra). Dominiga havia de convèncer el pare, el germà i marit a depositar contra ells. El pare, que guardava l'hort de les abelles de Leca, havia de testificar que aquest tenia un esperit que posseïa la virtut de fer multiplicar les abelles i que segons les confiances del mateix Leca li havia fet obtenir l'"oficialia". A Leca l'inquisidor no perdonava d'haver parlat malament contra ell amb el comte de Quirra i d'haver-li fet perdre així la capitania a què aspirava. Contra Massala havia de depositar que aquest un dia va dir a ell i al marit de Dominiga que havien de prestar obediència a Antoni Pisu del qual havia rebut un favor: un esperit. Això mateix hauria testificat Pisu i ells doncs n'haurien sostingut la deposició. Si hagués fet aquest servei i dit això l'inquisidor l'hauria alliberat de les obligacions del comtat, en cas contrari hauria cremat la filla Dominiga (Ib. f. 17). Així, per salvar la

filla de la pira consentí de testificar en fals. I va continuar fent-ho també contra Leonardo Contona (Ib. f. 17v), per acontentar el comissari Joan Sanna, i contra Bartomeu Comprat, fidel servent de don Joan de Cardona (fill del virrei), per acontentar l'alguatzir Pedro Alonso.

Troisco, en l'interrogatori del 20 d'abril de 1543, confessà d'haver subornat Antoni Pisu per tal de fer-lo depositar contra Massala fent-li observar que, un cop processat, Massala hauria perdut el seu encàrrec de capità del comte de Quirra i no hauria pogut fer-li cap mal, mentre que la capitania l'hauria tinguda l'inquisidor i era aquest el motiu pel qual es volia cobrir Massala de vergonya. Pisu havia de testificar que, trobant-se a casa seva don Lluís de Centelles amb Massala, aquest li lliurà un esperit de nom Pilosa de caràcter mans (Ib. f. 18v) mitjançant el qual havia rebut la capitania. I va recordar que l'inquisidor va quedar tan satisfet d'aquesta subornació que li va prometre, com que les seves propietats encara no havien estat confiscades, de portar-lo amb ell a Ales, on ell i el seus fills haurien pogut fer els propis negocis. Després féu depositar Antoni Pisu i li demanà que testifiqués també contra Bartomeu Comprat (Ib. f. 19), i com a recompensa va concedir a Pisu de poder vendre els seus formatges (Ib. f. 19v).

Troisco en l'interrogatori del 21 d'abril declarà que dels testimonis contra Massala i Contona sols el germà de Dominiga, Nanni, no va cedir a les imposicions del Sant Ofici ni es deixà subornar i no volgué testificar en fals. Troisco recordà que ell va reeixir a convèncer Alonso a deixar-lo anar dient-li que podia reprendre'l quan volgués. Nanni va prometre de retornar, però una vegada deslliurat no volent "dir lo que no era contra mossèn Massala y Contona no volgué tornar, encara que ho hagués promès, ans se posà en la muntanya aspra" (Ib. f. 19v bis). Troisco va contar també altres casos de suborn. Va declarar que un dia van posar amb ell una tal Susanna Leca a fi que la convencés a acusar falsament un home de Muravera perquè l'Ofici pogués apoderar-se de la seva riquesa (Ib. f. 20) i que Alonso havia cercat d'induir Perdo Boy a testificar contra la viuda Mirona⁶ i contra Antoni Carnicer per actes de bruixeria. Però Perdo Boy no va consentir. De tota manera no tots van poder resistir les pressions i intimidacions de l'Ofici. Troisco sabia, perquè li ho havia contat Dominiga, que l'inquisidor havia fet amenaçar pel seu secretari Oriol, amb un espasí, Antona Lepori, que recusava de depositar contra Massala i Comprat (Ib. f. 21) i que Margarida Lepori havia estat posada a la fossa, sempre per ordre de l'inquisidor, perquè de primer moment (és a dir, abans que fos instruïda per Dominiga, Maria Stupa i Antona Felipa (Ib. f. 21v)) no havia volgut testificar contra la virreina. L'inquisidor, al contrari, volia premiar Dominiga pels seus bons oficis, per haver subornat els testimonis, fent-li el dot per a les filles (Ib. f. 21).

Però va arribar el dia que Troisco ja no va poder-ne més de les mentides i de les falses acusacions (i això va passar, com contà ell mateix a Vaguer, després que Dominiga subornà els seus parents contra Massala) i, doncs, va afirmar davant l'inquisidor Sanna, Oriol i el regent que el procés contra la virreina era fals, tal com era fals el seu (Ib. f. 21v), el de Massala i dels altres. I ho va jurar sobre el crucifix. L'inquisidor es va enfurismar fins a tal punt, també perquè el regent jutjava poc creïble l'acusació ordida contra la virreina, que ordenà que se li poses-sin els grillons i el davallessin a la fossa (Ib. f. 22), on quedà un any i nou mesos. Els grillons els portava també durant els interrogatoris en presència de Vaguer. Com a conseqüència d'aquell escac l'inquisidor va quedar-se al llit cinc o sis setmanes. I mentre hi era intentà de convèncer Troisco amenaçant-lo amb la pira, recordant-li que abans tenia la intenció de deslliurar-lo. Però Troisco era irreductible i va afirmar una vegada més que els processos contra la virreina, contra Massala i Terres eren falsos i es desitjava de poder veure un dia l'inquisidor amb la mitra d'heretge al cap, la qual injustament havia posat a ell (Ib. f. 22v).

De tota manera, l'inquisidor reeixí a fer-lo retractar (Ib. f. 23) i finalment Troisco, tement les amenaces de mort de l'inquisidor, va consentir a jurar que el procés contra la virreina era vertader. Va recordar que després que ell va prometre de desdir-se sobre aquest procés per secundar la voluntat de l'inquisidor, aquest va decidir de cremar les deposicions precedents contra el virrei perquè sabia que estava a punt de tornar. Totes les testimoniances contra ell havien de desaparèixer (Ib. f. 23v). Les deposicions de què parlava l'inquisidor eren les de Dominiga, de Troisco i de Joan Boy (Ib. [Mem.] f. 84) amb les quals s'acusava el virrei d'haver participat en actes de fetilleria. Dominiga havia depositat, i en un primer temps ho va fer només ella, que un dia a Sàsser el virrei en companyia d'Arquer va dir a Troisco d'haver fet portar un ase blanc per a les "pungues" i així tots junts van anar a cort. I allà Troisco va treure un esperit que portava amb ell i va ordenar, segons la voluntat de l'esperit, que Arquer agafés la cua de l'ase, el virrei les orelles i ell amb un bastonet treia els excrements des de l'anús de l'animal i en va fer fetilleries que va donar al virrei i a l'Arquer per portar-les a sa Majestat (Ib. f. 24), i tot això en presència de Dominiga i d'un tal de nom Barsolo Matsutzi. Si la preparació de les fetilleries desil·lusionarà el lector que s'esperava més rebuscats i misteriosos ingredients, demostra, però, que el desig de damnificar el virrei era tan fort que l'inquisidor no va reflexionar gaire sobre la improbabilitat del cas que una "perduda" i "embriaga" com Dominiga pogués anar a cort. Dominiga, a més, va depositar que a Oristany davant de la casa de Paderi l'esperit Jaume Zullano volia transformar-se en cavall "morro" (Ib. f. 24) i guimbar la casa, però el virrei aconsellà

Troisco de guardar-lo per a altres moments. I sempre Dominiga va testificar que Troisco, en presència seva, havia lliurat al virrei, quan aquest s'embarcà cap a Espanya, un diable familiar, que cremà la nau, i una corretja de nadó o d'esperit (sic) perquè la portés a cort per tal que l'emperador no tingués cap poder contra ell (Ib. f. 24v).

Si era veritat que en el procés contra Anton de Cardona hi havia també les seves deposicions era però igualment veritat que les hi havien estorquides amb violència. De fet, Troisco, a Ales, si bé l'inquisidor l'havia amenaçat de mort mai no va testificar falsament contra el virrei, però a Càller van reeixir a convèncer-lo. Va recordar que quan fou interrogat en presència del mestre racional Joan Ram aquest li va dir que el virrei ja no tornaria més a Sardenya, un cop denunciat a l'emperador. Ell, de tota manera, no volgué testificar en contra perquè el virrei no hauria tolerat una falsedat tan gran i hauria pogut fer-lo esquarterer. Llavors el mestre racional es va impacientar i va dir a l'inquisidor d'enviar-lo a la pira. I quan van quedar sols aquest li va recordar que tot s'ho feia per no fer tornar el virrei a Sardenya i perquè sa Majestat s'adonés del mal que el virrei havia fet (Ib. f. 25). Troisco intentà de sostreure's a l'inquisidor dient-li: "Vostra Senyoria és un sant home i no m'ha d'aconsellar això, no m'ha d'aconsellar si no coses bones" (Ib. f. 25). Però aquella última i patètica defensa no va tenir cap èxit i al vespre l'inquisidor el va fer cridar i li va dir que la seva deposició hauria estat secreta. Llavors Troisco va testificar, però com que ho havia fet contra la seva ànima li va demanar que li concedís la confessió. L'inquisidor contestà que tots els seus pecats caiguessin sobre la seva ànima i que no tenia necessitat de confessió, ell que era doctor bé coneixia la llei i a fi que ningú no arribés a conèixer tal secret no consentí mai que el deposant es confessés, de fet, des de feia 3 anys i 5 mesos, el temps que havia estat empresonat, mai no li va permetre de confessar-se. Troisco li ho demanà també en presència de l'advocat fiscal, Joan Sanna, però l'inquisidor no ho va voler (Ib. f. 25v).

Mitjançant el turment, l'inquisidor el va fer depositar també contra Arquer i Sirvent (Ib. f. 27). L'endemà del turment l'inquisidor, alegre, li va dir que li hauria fet l'acomodament pagable en 3 anys. Ell creia que l'haurien deslliurat, en canvi, després d'haver-li demanat 1.500 ducats per a la composició⁷, fou condemnat a la presó perpètua, i a més fou enganyat perquè el van convèncer a renunciar a la defensa. La sentència li fou donada en l'església de Santa Maria on el van portar amb la mitra al cap i gramalleta (Ib. f. 27v).

Troisco va recordar que després que l'inquisidor va cremar els fulls amb la seva deposició contra el virrei i després que li va fer jurar de mantenir tal cosa secreta (en el memorial va subratllar que hagué de ju-

rar de no parlar-ne ni al virrei “ni mai a cap pisquisidor o inquisidor que vengui a Sardenya” (Ib. [Mem.] f. 84)) ell va tenir una respiscència i mitjançant el porter Jonot féu saber a l'inquisidor d'haver canviat d'idea i que el procés contra la virreina era una falsedat. Contra la renovada ira de l'inquisidor no li va quedar més que confiar-se a Déu i a la justícia de l'inquisidor general (Ib. f. 23v). Com que es recusà de jurar en fals, l'inquisidor ordenà que el paredessin (Ib. f. 25v) i durant tres dies no va rebre menjar. Ell, desesperat, amb una rajola picava amb força la porta cridant que el deixaven morir de fam perquè no havia volgut acontentar l'inquisidor testificant contra la virreina. Jonot en va el sol·licitava recordant-li que l'inquisidor estava determinat a donar-li la mort. Quedà paredat en la fossa fins al mes de març, quan Pere Vaguer el va voler interrogar, és a dir, durant un any i deu mesos (Ib. f. 26).

En l'interrogatori del 23 de juny de 1543, Troisco va contar que havia estat amenaçat pel notari Oriol mentre es trobava en la fossa en el temps en què va arribar el nou inquisidor Vaguer. Com que tots sabien que ell “cridava al cel de nit i de dia per parlar a lo senyor pesquisidor” que havia vingut per indagar sobre “actes cruels” del Sant Ofici i que desitjava provar que el seu procés era fals, que havia estat instruït només per depredar-lo (Ib. f. 28v), Oriol li va dir que fóra lliure si no declarava que el procés contra la vireina era fals i li va prometre que si no hagués dit res l'hauria tret d'allà, però no va reeixir a persuadir Troisco que continuava cridant que l'inquisidor era un lladre. Aleshores Oriol li va dir que l'haurien cremat “viu viu” i que d'ell n'haurien fet pols (Ib. f. 29).

Va remarcar que, malgrat que ell com a condemnat no podia acusar ningú (Ib. f. 30v), havia d'ajudar i sostenir Dominiga i les dones en les acusacions. Des d'Ales, així com recordava en l'interrogatori del 25 de juny de 1543, arribava l'ordre que les dones empresonades havien de ser posades amb Dominiga, els homes amb Troisco per tal que fossin subornats. Ell va acceptar de subornar els testimonis que haurien posat en la seva cel·la perquè esperava de ser deslliurat tal com li havia estat promès (Ib. f. 32v). En l'interrogatori del 27 de juny, pel que feia a l'acusació contra la virreina, va declarar que el Sant Ofici va demanar a Dominiga, com que era pràctica de Mara i de Sinnai, d'indicar les dones d'aquelles viles que havien estat a casa de Francesc Corda. Dominiga llavors va donar el nom de Margarida Lepori de Sinnai, filla d'Antona, i de Margarida Muroi de Mara. A més van empresonar també Stefanutxa i Susanna Leca. Totes havien de testificar sobre les fetilleries fetes per a la virreina i totes havien de ser instruïdes per Dominiga (Ib. f. 34). De tota manera, si bé Alonso tranquil·litzava les dones que a causa de la testimoniança contra la virreina no sofririen cap mal, quan l'inquisidor va venir d'Ales, Margarida Lepori i Susanna Leca no van voler testificar.

Aleshores l'inquisidor ordenà que una fos portada a la fossa i hi quedés sense menjar fins que no parlés i l'altra la va amenaçar de turment i la va desgotar psicològicament manant que fos emportada i allunyada tres o quatre vegades a la sala de l'interrogatori. Una sort millor no va tenir Margarida Muroi (Ib. f. 34v). Troisco va recordar que estaven al corrent de la conjura tant el mestre racional Joan Rams, davant el qual l'inquisidor va dir rient que la virreina hauria estada foragitada de Sardènia amb poc honor (Ib. f. 34v), com l'arquebisbe de Càller Pastorello, que un dia li va dir d'esforçar-se de depositar contra Arquer (Ib. f. 35). També els familiars del sant Ofici com el canonge Cadello, Massa, Rafael Pisu, exhortaven Troisco i Dominiga a perseverar en llurs acusacions contra Massala i la virreina (Ib. f. 35v).

Un dia el carceller Jonot Pinna li va referir que l'inquisidor havia deixat morir Antona Felipa sense confessió (Ib. f. 36) i que, quan Stefanutxa estava malament, l'inquisidor havia ordenat que no li donessin de menjar i li havia negat la confessió. Stefanutxa havia mort, però abans havia cridat que tot allò que havia depositat contra la virreina era fals. Li contà també que quan la monja es retractà d'allò que havia dit la deixaren tres o quatre dies sense menjar fins que no ho va reconfirmar tot, perquè l'inquisidor havia ordenat que no es donés de menjar als que es rebel·laven. També Antona Lepori havia mort i abans de morir va negar allò que havia depositat. Demanava de poder-se confessar, però l'inquisidor no va voler acontentar-la, irat contra ella, i va ordenar que fos deixada morir. Quan Jonot Pinna li comunicà que la dona havia mort, li ordenà de cridar el metge i va enviar Maduro perquè simulés d'anar a confessar-la i amenaçà les dones per tal que no diguessin res. Jonot li va referir també que després que arribà el perquisidor, l'inquisidor Sanna envià roba a Dominiga, per fer-se una camisa, recomanant-li de continuar testificant en fals. Troisco va depositar que en el mateix període l'inquisidor, en companyia del regent, d'Oriol i Maduro, anaren a visitar-lo (Ib. f. 37) i ell, afeblit per la permanència en la fossa, a la fi es va deixar induir a prometre de depositar que totes les acusacions contra la virreina eren vertaderes. Aleshores, el van treure de la fossa mig mort i el van portar a casa de mossèn Masgelo on quedà fins a l'interrogatori de Vaguer. Va suplicar que li traïessin els grillons, però no va ser acontentat (Ib. f. 40v).

A Troisco per petició seva fou donada una persona que sabia escriure, a fi que ell pogués denunciar tot allò que va passar en el Sant Ofici i el nom de les persones que havien estat acusades falsament i de les que les havien acusades. Aquest encàrrec fou confiat a mossèn Joan Xinus (Ib. f. 44v), el sacerdot que, com sabem, es trobava en presó per concubinat.

Troisco, el 15 de novembre de 1543, adreçant-se a l'inquisidor general de la província de Sardenya, Pere Vaguer, declarà de revelar en el seu memorial totes les il·legalitats contra Déu i la veritat comeses per l'inquisidor Andreu Sanna, per Oriol, Joan Sanna i per tot el Sant Ofici (Ib. [Mem.] f. 47), tots els abusos contra els cristians amb la finalitat de robar-los. En el memorial, Troisco declarà que el seu procés fou muntat per enveja (Ib. [Mem.] f. 47v), ell, de fet, per ordre del virrei havia marxat a la vila d'Ogastra de Tortolí "per fer un procés al cunyat de lo inquisidor Sanna" que per aquest motiu des d'aquell moment començà a cercar testimonis falsos que deponessin que ell posseïa esperits, un dels quals de nom Jaume Zullano. Troisco enumera totes les acusacions que li van ser fetes i que ja coneixem dels actes del primer procés⁸ (esperits que criden de nit a casa seva, el pollet diabòlic, etc.) i els noms dels falsos testimonis: Joan Boy, Silvestro Mura, Antoni Figus, etc., que igualment trobem en el primer procés. Declarà que l'inquisidor volia que testifiqués falsament contra el virrei obligant-lo a depositar que estava present tant en l'episodi d'Oristany, amb l'esperit Jaume que volia transformar-se en cavall, com en el de la fetilleria amb l'ase blanc (Ib. [Mem.] f. 49v). Va donar els noms dels qui van ordinar la conjura contra la virreina i dels qui van donar fals testimoni. Entre els primers anomenà l'inquisidor Sanna, el mestre racional, el comissari Joan Sanna, l'arquebisbe de Càller.

Troisco recordà d'haver estat turmentat perquè rebutjava de depositar en fals contra Arquer i que fou obligat a dir, sota l'amenaça d'ésser cremat viu, d'haver ensenyat l'esperit Jaume a Sirvent (Ib. [Mem.] f. 76v) i que aquest havia signat una pòlissa amb l'esperit amb què es comprometia a homenatjar-lo i adorar-lo. Enumerà, a més, una sèrie de persones que igualment van ser acusades de posseir esperits o, si més no, de tenir comerç amb ells: gairebé una setantena de noms. I explicà les denúncies i els arrestos com a conseqüència de l'enveja de l'inquisidor i del desig de riqueses de l'Ofici⁹. Per això, als ja citats Massala, Leca, Arquer i Comprat, va afegir com a perseguits a causa de llur fidelitat a la casa virregnal: don Blasco, comte de Sorres (Ib. [Mem.] f. 64), i micer Cola, servent també d'Arquer. A més, en va recordar d'altres, empresonats només perquè eren rics, com: Antoni Carnicer, acusat de tenir en la seva botiga de vi un esperit que li feia augmentar les vendes; Macia Malla, contra el qual, per apoderar-se dels seus diners, van obligar amb la força Troisco a testificar en fals, perquè temien que aquell no volgués prestar 50 ducats a l'inquisidor (Ib. [Mem.] f. 56); el mercader Geroni Porcella i un tal Tocoï de Muravera que també fou obligat a acusar una viuda molt rica del seu país (Ib. [Mem.] f. 65v); mossèn Gil Honrat de la vila d'Eglésies, alhora ric i amic del virrei, però per por no se'n va fer res, tal

com per por no es va continuar l'acusació contra el governador Geroni d'Aragall de posseir un esperit familiar (Ib. [Mem.] f. 64).

Generalment els esperits habitaven en ampolles o banyes de bou. El que Perdo Leca cada any portava quan parien les ovelles per tenir multons era guardat en una banya de bou i igualment el de Leonardo Contona, que l'usava, quan les truges parien, per fer néixer molts porcs (Ib. [Mem.] f. 55), i el de la viuda Mirona propietària, a més, d'un cap de mort (Ib. [Mem.] f. 59). Macia Malla tenia el seu, de nom Mendot, dins una ampolla, vestit de burell (Ib. [Mem.] f. 57), capaç de trobar tresors i molt bon jugador de daus i cartes. També vivia en una ampolla l'esperit d'una mercadessa, cosina d'Arquer (Ib. [Mem.] f. 67), mentre que el de Frau Mura, especialitzat a fer créixer raïm, habitava en una biga de casa i menjava només besquit (Ib. [Mem.] f. 61v). El sacerdot Pere de Sinnai en tenia un en un estoig (Ib. [Mem.] f. 62v). La muller de Tristano, tia de Nicolau Bernat el guardava en un armari (Ib. [Mem.] f. 65v). Però no sempre els esperits trobaven en ampolles o banyes de bou un pràctic receptacle, de vegades elegien com a pròpia seu éssers vivents: Sirvent fou acusat de posseir un gos que "tenia un esperit en cul" que terroritzava la vila de Sorgono i quan la gent l'hi va matar, la vila hagué de pagar sis ducats que Sirvent conservà per donar-los a l'esperit (Ib. [Mem.] f. 53). Mossèn Pistis de Quarto, per contra, en tenia un encarnat en la seva gateta (Ib. [Mem.] f. 60v).

A més de procurar riqueses, fent descobrir tresors o afavorint comerços o el joc, els esperits eren hàbils rufians i, en camp sexual, suggeridors de transgressives prestacions. Perdo Loy, per exemple, tenia un esperit que l'ajudava amb el seu lligam amb la seva "fancella", amb la qual tenia relacions "a cul girat" en una vella església (Ib. [Mem.] f. 60v)¹⁰. Finalment podien ser utilitzats també per alliberar-se del cònjuge: Jaumo Leca i un ballesrer els empraven per aquest fi (Ib. [Mem.] f. 61v-62). I encara amb una relliscada teològica que només amb les elucubracions del Malleus es podia intentar de justificar¹¹, alguns d'aquests esperits podien ressuscitar animals morts: la muller de Comida Fuster (Ib. [Mem.] f. 63) en tenia dos que havien resuscitat uns coloms cuinats a l'ast i també l'esperit de la ja citada tia de Nicolau Bernat havia resuscitat un gall i un colom (Ib. [Mem.] f. 65v). Va recordar també les falses acusacions de pràctiques de bruixeria contra Jordia, muller de Miquel Arabella, canceller; la van acusar d'haver anat de nit a Santa llària de Lapola on en aquells dies havien sepultat un nadó, d'haver-lo tret de la tomba, amb una seva companya, d'haver-lo bullit i després d'haver donat el bullit a la virreina Maria Cardona (Ib. [Mem.] f. 68)¹².

Troisco en el memorial va posar en evidència que fou forçat a testificar en fals contra Arquer (Ib. [Mem.] f. 77v) i que el van constrènyer a

subornar els homes que posaven amb ell (com en el cas d'Antoni Figus (Ib. [Mem.] f. 74v) i de Perdo Boy (Ib. [Mem. f.] 75v) i va remarcar que no fou obligat a acusar ningú només perquè estava sota judici (Ib. [Mem.] f. 78v), i per això aquest encàrrec havia estat encomanat a les dones. Troisco va demanar que fos interrogat el carceller Gontini, que quan s'engegà la conjura contra la casa virregnal era porter i anava al despatx del mestre racional per ordre del regent, de micer Joan Sanna, d'Oriol i de tot el Sant Ofici. Gontini no solament podia testificar que Sanna i Oriol induïen Dominiga a subornar els testimonis sinó que podia dir quantes vegades havia tret Troisco de la presó per portar-lo on estaven congregats "els grans lladrons"; primer de tots, el regent, l'inquisidor Andreu Sanna, el mestre racional, l'arquebisbe Pastorello, Joan Sanna, Oriol, Pere Massa, Pere Sanna, Rafael Pou, Antioeu Pintado i Alonso, que era el "pandero", i que per "cobrir-se" de les grans falsedats que acomplien contra la casa del virrei van pensar d'acusar "prou gent" de tot arreu. Demanà perdó a Déu perquè si se li ordenava "de fer un pam [...] ne feya una canya".

Va admetre d'haver "consentit y obrat y fetas ditas falsitats", va afegir que Déu, no podent suportar una tal traïció i ofensa a l'església catòlica, envià la santa persona de Vaguer, al qual demanà misericòrdia (Ib. [Mem.] f. 79); tanmateix, recordà també d'haver confessat per voluntat seva i no forçat (Ib. [Mem.] f. 80). I sobretot va fer una precisa cronologia dels fets que van passar al llarg de la seva detenció. Va declarar que fou empresonat el 20 de febrer de 1539 per ordre de l'inquisidor Sanna i que el 4 d'abril del mateix any aquest començà a dir-li que si no admetia tot allò de què era acusat l'hauria cremat viu. L'inquisidor volia que Troisco acusés el virrei per confirmar les deposicions dels testimonis que ell havia buscat falsament. L'inquisidor volia posar en trifulgues el virrei per tal que no tornés mai més a Sardènia. Això va passar el 16 d'abril, però aleshores no va poder convèncer-lo. Dos dies després, el 18, l'inquisidor li va parlar de la fetilleria de l'ase blanc (Ib. [Mem.] f. 80). L'inquisidor afirmà que no era pecat fer mal al virrei i Troisco fou obligat a prometre que ho hauria depositat. El 20 de febrer de 1539 van donar la clau de la presó de Troisco a mossèn Zonca i a Jacano Catedu. Zonca el sol·licitava a depositar en fals engrescant-lo a tota hora del dia. Li deia que no era pecat testificar falsament contra el virrei, perquè aquest havia destruït tota Sardènia. Sentir tals afirmacions de la boca d'un sacerdot i confessor va convèncer-lo a depositar en fals (Ib. [Mem.] f. 80v). Des del 28 de febrer fins al 8 de maig de 1539 l'inquisidor va fer dormir en la seva cel·la Jacano Catedu i ell també cada moment del dia i de la nit li aconsellava de seguir la voluntat de l'inquisidor contra el virrei i contra Arquer tal com feien Joan Boy i Dominiga Figus. Catedu li contava que Joan

Boy havia testificat per venjar-se, perquè el virrei l'havia fet portar presoner a Sàsser encadenat de cames i braços, sense tenir en compte que ell era criat de l'inquisidor. I així com el virrei havia fet empresonar Boy per fer despit a l'inquisidor així aquest havia empresonat Troisco per fer despit al virrei (Ib. [Mem.] f. 81). Recordà que el 23 d'abril de 1539 (en l'última deposició rectificarà que era el 1540) mossèn Adamo li referí que son fill li enviava a dir de perdonar-lo per allò que havia testificat contra ell i que era content que deposés contra el virrei perquè sabia que en cas contrari l'inquisidor l'hauria fet cremar viu (Ib. [Mem.] f. 82).

El canonge Cadello el 22 d'abril (Troisco era encara a Ales) com a premi per la seva deposició contra el virrei li portà el nèt d'un any i li va dir que tot l'Ofici hauria pregat l'inquisidor a fi que el deslliurés. A Càller, el juny de 1539 Oriol li va dir que era necessari trobar un gran enginy contra Sirvent i Arquer. Es volia capturar Arquer per fer un gran afront "al gos del virrei". Però només el 25 de juliol el van convèncer a testificar falsament contra Sirvent. Recordà que Oriol li va contar que ell, en un precedent procés, havia acusat un tal de tenir un esperit amb qui havia signat un contracte. El mateix es podia dir de Sirvent (Ib. [Mem.] f. 83v). I el 20 de juny de 1539 micer Joan Sanna encara una vegada li va recordar que no era pecat difamar el virrei i els seus servents: ells havien estat la ruïna i la destrucció de Sardenya i l'arquebisbe de Càller Pastorello li va prometre d'intercedir a favor d'ell davant de l'inquisidor major d'Espanya i va afirmar que tots els cavallers de Càller eren solidaris amb l'inquisidor (Ib. [Mem.] f. 84v). Va depositar també que en el mes d'agost de 1539, en la recambra de l'inquisidor, el mestre racional li va dir que si no hagués fet tot allò que podia contra el virrei, Arquer i Sirvent l'inquisidor l'hauria reduït en cendra (Ib. [Mem.] f. 84).

El 17 de gener de 1540 Joan Sanna li va dir que havia de subornar tots els homes acusats per Dominiga Figus que haurien posat en la seva cel·la. La mateixa cosa li havia dit Oriol avisant-lo que les ordres de l'Ofici li haurien estat donades per Pedro Alonso. Era costum de l'Ofici no fer parlar el captius amb altres persones i igualment no consentia que dos presoners poguessin estar junts en una mateixa cambra, ni en cap altre lloc on es poguessin aconsellar l'un a l'altre, però com Alonso li feia notar, ja que ell havia reeixit a subornar Macia Malla, l'Ofici havia decidit que els homes acusats falsament serien posats en la seva cel·la (Ib. [Mem.] f. 86v).

Troisco declarà que el 18 de febrer de 1540 Pedro Alonso li va contar un cas passat a Espanya en què foren acusades 60 o 70 persones per haver participat en una bruixeria en la qual es feia servir un cap d'ase que, animat per un esperit, llençava llengües de foc, així, el mateix es podia intentar per fer passar trifulgues a la virreina. Llavors Tro-

isco, per obeir a la voluntat del Sant Ofici va dir a Dominiga que es podia fer la mateixa cosa, ell hauria instruit els homes i ella les dones. Dominiga havia de testificar que Francesc Corda, que es volia que fos involucrat, amb l'ajut d'un esperit havia fet fer fetilleries a casa d'Antona Felipa i després les havia portades a la virreina (Ib. [Mem.] f. 88). Cadello, Predi Adamo, Jacano Sanna, Jacano Catedu, Predi Maduro, Rafael Pou, Joan Massa, tots familiars de l'Ofici, van congratular-se amb ell per allò que excogitava contra la virreina i li van dir que en breu l'haurien deslliurat perquè havia acontentat l'inquisidor (Ib. [Mem.] fs.88v-89). Com que quan es preparaven aquestes falsedats Alonso va demanar al seu servent Perdixello ploma i tinta per escriure els noms de les persones que ell volia involucrar, Troisco demanà que fos interrogat Perdixello que sovint tenia l'encàrrec de substituir Alonso per instruir els presoners (Mem.f. 91). Troisco es va penedir dels seus errors, va reconèixer d'haver ordit de seva iniciativa algunes falsedats: abans les meditava, després les aconsellava als grans lladrons. Però només perquè estava desesperat va poder acomplir-ne tantes (Ib. [Mem.] f. 92v) i perquè l'estimulaven a fer-les (Ib. [Mem.] f. 92) i quan finalment va dir la veritat, que els processos de L'Ofici eren falsos, el van posar a la fossa (Ib. [Mem.] f. 91v). Per això es desitjava que l'inquisidor, el regent, micer Joan Sanna i tot l'Ofici ara que eren en desgràcia provessin allò havien fet provar a ell (Ib. [Mem.] f. 92v).

Va demanar que fos interrogat Alonso, per saber qui li va ordenar d'empresonar les dones i de posar-les totes juntes amb Dominiga (Ib. [Mem.] f. 94). Va recordar que en el despatx d'Alonso, ell, Dominiga Figus, Maria Stupa, Antona Felipa i Paulina es juntaven per ordenar "totes les falsedats" (Ib. [Mem.] f. 98) i que Alonso el va convèncer a subornar Portillo (Ib. [Mem.] f. 100v), Xinus i Antoni Figus (Ib. [Mem.] f. 97). Alonso li havia ordenat a més d'aconsellar Bernat a consentir a les falsedats. Se li demanés si no era veritat que la nit en què van concertar de portar Antona Felipa a casa de micer Joan Sanna no l'havia amenaçada d'arrossegar-la pels cabells perquè aquesta, no volent testificar en fals contra Terres i la monja, va simular d'estar malalta (Ib. [Mem.] f. 99v) i que després obligà la monja a depositar falsament amb l'amenaça de donar-la a Troisco i als negres de l'inquisidor (Ib. [Mem.] f. 100). Va demanar que fos interrogat Oriol per verificar si no era veritat que quan van empresonar Nicolau Bernat va rebre a través d'Alonso una carta on hi havia escrit com havia d'interrogar-lo segons les acusacions de Dominiga, Maria Stupa, Antona Felipa (Ib. [Mem.] f. 94v). I que se li demanés si no era veritat que un dia Alonso li va dir que ja no podia deixar davallar més de nit Dominiga a la seva cel·la perquè el marit i el germans es queixaven que estava embarassada i que Alonso li havia promès

que de tota manera la hi hauria davallada de dia i ell, segons les decisions de l'inquisidor, hauria pogut fer d'ella tot allò que volia. La hi van deixar fins al 29 de maig de 1540 (Ib. [Mem.] f. 95). I si no era veritat que quan ell estava en la fossa, Oriol hi va anar i li va dir que coneixia la seva intenció de confessar-ho tot al nou inquisidor, però que hi havia de posar esment, perquè aquell es quedava un any o dos, però ells tota la vida (Ib. [Mem.] f. 95v). Va demanar que s'interrogués micer Joan Sanna per saber si no corresponia a veritat que el marit de Dominiga es queixava que la muller era donada als presoners del Sant Ofici (Ib. [Mem.] f. 103). I adreçant-se a Vaguer li va suplicar de salvar-lo perquè no va actuar amb malícia i d'usar misericòrdia i va afirmar que tot allò que havia confessat era veritat (27 de novembre de 1543). També mossèn Xinus va confirmar que Troisco en el seu memorial va dir la veritat.

De tota manera va denunciar a Vaguer que el deposant va intentar de corrompre'l amb 50 ducats per tal que tragués algunes confessions comprometedores, però que ell les va mantenir (Ib. [Mem.] 103v) i, a més, per un excés d'escrúpol va referir també les que devien ser impressions i opinions de Troisco i que aquest li havia confiat en confessió. Va referir per tant que quan l'inquisidor Sanna envià una carta al regent i a L'Ofici per fer alliberar totes les dones de Mara, després que el regent va llegir tal carta a Troisco (Ib. f. 104v), aquest va dir de no deixar-les anar, de tenir dur, que l'inquisidor era un pusil·lànim i així no les van deslliurar. Això no es va escriure en el memorial perquè Troisco no va voler. Probablement, Troisco, després d'haver confessat, s'adonà que no podia haver estat el seu consell a fer canviar idea a l'Ofici, o és possible que de debò va tenir la ingenuïtat de pensar-ho. Va contar, a més, unes altres confiances de Troisco: com que Pedro Alonso estava cercant de molts dies testimonis contra la monja i li havia promès que si hagués estat involucrada en el procés contra la virreina l'hauria posada en la seva cel·la a fi que pogués jeure's amb ella, ell per amor d'aquella promesa la va involucrar i l'esperava amb desig (Ib. f. 105). I encara va depositar que Troisco li havia dit que ell i Pedro Alonso havien concertat que quan haguessin capturat la virreina i les seves filles, Alonso hauria donat la virreina a Troisco perquè "se gités ab ella" mentre Alonso jauria amb les filles, i després ell jauria amb la virreina i Troisco amb les filles. A més, l'inquisidor li havia promès que si testificava contra la virreina l'hauria deslliurat i fet alguatzir major de tot el regne de Sardenya, mentre ell se n'hauria anat a Roma com a cardenal, i n'hauria consagrat arxipreste del bisbat d'Ales el fill (de Troisco) reservant el títol de bisbe d'aquella mateixa seu al propi nebot. Xinus, que sembla totalment incapaç de distingir entre una afirmació seriosa i una d'irònica o faceciosa, i que a més va atribuir a la seva opinió un valor

probatori, va concloure que per totes aquestes promeses Troisco estava "pensant de nit i de dia en fabricar lo procés de la senyora virreyna" i ordenant tot allò que es va fer, si bé reconeixia que Pedro Alonso el sollicitava (Ib. f. 105v).

El 21 de desembre de 1540, Xinus va fer arribar una seva carta al Vaguer on va escriure el que recordava a més de les coses que li havia dit Troisco. No s'entén si volia encruelir-se contra Troisco, perquè remarca que aquestes coses Troisco no va voler que fossin escrites, o si desitjava mostrar el seu zel per a la veritat o incriminar l'Ofici perquè tot plegat era la seva responsabilitat la que apareixia amb major evidència. Va recordar, de fet, que Troisco li va dir que era veritat que ell aconsellava Gontini a testificar contra mossèn Sirvent i enviava també Dominiga a la fossa on es trobava Gontini per subornar-lo a depositar que Sirvent tenia un esperit i tot això es feia per consell de micer Joan Sanna, d'Oriol i de Pedro Alonso. Recordà que Troisco li va referir que l'inquisidor Sanna li enviava carn del seu plat i bons gots de vi que li eren portats pel negre de l'inquisidor i que també Alfonso li portava àmfiores de bon vi i li donava en tot moment Dominiga Figus, Maria Stupa i quantes altres dones volia i això es feia per afalagar-lo, per tal que fabriqués falsedats contra la virreina i els altres cristians (Ib. f. 107). I va repetir, a més, les ingènues vanitats de Troisco: aquest deia que l'inquisidor Sanna, el regent, Oriol i tot l'Ofici no sabien què fer, com ordir tals falsedats si no hi hagués estat ell i que ell ho havia fet i ordenat tot. Troisco li va contar que una vegada l'inquisidor en presència del regent li va confiar que ells no haurien sabut com continuar allò que havien començat si Troisco no els hagués ajudats. I, a més, li deien que l'haurien enviat a casa seva i li haurien tornat tota la seva roba si hagués ordit les falses acusacions contra el virrei i la virreina (Ib. f. 107v).

El 15 de juliol de 1544, per ordre de l'inquisidor Vaguer, fou interrogat Troisco i li fou demanat si recordava alguna altra cosa a descàrrec de la seva consciència. Va contestar que quan va morir Antona Felipa el carceller Jonot Pinna li va ensenyar un full que havia trobat en el matalàs de la dona, però no volgué donar-l'hi. Ell sabia que en aquell full estava escrit allò que Alonso concertava amb les presonereres, li ho havia revelat Antona, quan ell pujava per convèncer-la a depositar contra Terres i la monja, dient d'haver-lo sostret a Pedro Alonso (Ib. f. 109v). També el mateix dia fou interrogat per verificar la veridicitat de les seves assercions sobre tots els personatges del fet, des dels testimonis als detinguts i als funcionaris i familiars del Sant Ofici (Ib. fs.109v-113v).

El 16 de juliol de 1544 fou fet jurar sobre el senyal de la Creu i sobre el quatre evangelis per tal que digués la veritat i es va procedir a la ratificació de les deposicions precedents, que li van ser llegides pel

secretari Bartomeu Poca. Troisco va contestar que tot allò que li era llegit era veritat, tret del pas en què deposava que Dominiga Figus li deia les falsedats que es concertaven amb els presoners i que ell no en sabia res, va dir i confessar que “en tot y per tot” havia estat “present, scient, consentint i fabricant les falsedats” com ja va dir i confessar. Es va recordar de tota manera que l'inquisidor Sanna per persuadir Maria Stupa a dir “falsament lo fet del got y de la braga de Pedro Boy” havia promès i jurat a la dona que l'hauria casada amb el seu enamorat i hauria posat en galera el seu marit (Ib. f. 114v).

Fou interrogat encara el 17 (f. 115), el 18 i el 19 de juliol (Ib. fs. 115v-116v) per continuar la ratificació. Troisco va reconfirmar com veritaderes les precedents deposicions tret d'algunes petites rectificacions i va demanar misericòrdia a Déu i es va sotaposar “a tota correcció del Sant Ofici” (Ib. f. 116v).

L'any següent, el 21 de maig de 1545, fou sol·licitat a dir la veritat i a descarregar-se la consciència. Per “entendre bé aquests negocis”, per saber quin “fou lo principi [...] y qui ne tingués més desig que aquestes coses es fessin falsament”, i per conèixer qui en tenia “més o manco culpa” (Ib. f. 119v), li fou demanat qui havia ideat la conjura contra la casa virregnal. Troisco va respondre que el primer que va desitjar damificar tant la casa del virrei com Arquer fou l'inquisidor Sanna i ell el va sentir dir que “molt fóra estat content [...] de fer alguns enginys per treure la virreyndia de Sardenya” per no fer tornar mai més el virrei a l'illa i que tots els cavallers sards tenien aquell mateix desig (Ib. f. 119v). I que quan ell va dir a l'inquisidor i al regent d'haver-se damnat per les ordenacions falses que s'havien fetes contra la virreina i contra els altres i va afirmar que tot era fals, l'inquisidor es va enutjar i més endavant el convocà per convèncer-lo a afirmar el contrari, que era tot veritader. Així el primer que començà a dir aquestes coses contra la virreina fou l'inquisidor. Després, per secundar-ne la voluntat, Pedro Alonso, Dominiga Figus, Maria Stupa i Troisco concertaren la falsedat: “qui millor podia ordenar” (Ib. f. 120). Però allò que van ordinar no va agradar a Joan Sanna, que volgué que es digués que havia estat Francesc Corda qui havia cercat l'esperit per a la virreina. Troisco va remarcar que tots els de l'Ofici estaven al corrent d'aquestes “traycions” i li van ordenar d'instruir les persones que haurien posat amb ell (Ib. f. 120).

El 22 de maig de 1545 es va aprovar la decisió de Vaguer de sotaposar Troisco al turment (Ib. f. 120v), la indagació continuava durant massa temps i hi havia la necessitat d'arribar a una conclusió ràpidament. El 21 de juliol de 1545 Troisco fou tret de la seva cel·la i, sent presents Vaguer, el vicari general Miquel Arena i l'advocat fiscal Olives, fou convidat a recordar millor els fets a fi que el seu procés pogués és-

ser despatxat "més breument" (Ib. f. 121v). Troisco contà que, trobant-se a la presó de la Santa Inquisició condemnat falsament per crims d'heretgia, un dia hi van portar una dona "de mala vida y rufiana de sas fillas" de nom Dominiga Figus per voluntat de Bernardí Sanna, germà de l'inquisidor. La dona restà amb ell gairebé un mes i mig sense acusar ningú. I d'aquesta manera es va comportar fins que l'inquisidor, el regent, Joan Sanna i Oriol van prendre la decisió de fer-la assistir al seu turment (quan el van obligar a dir d'haver ensenyat un diable a Arquer) "per escarmentar-la" i fer-li depositar allò que ells volien. I així Dominiga va acusar una tal Antona Lepori per por de ser turmentada (Ib. f. 122). Poc temps després l'inquisidor en presència del regent, de Joan Sanna i d'Oriol li van dir que si ell volia reveure casa seva havia d'instruir els homes que haurien posat en la seva cel·la, les dones l'haurien posades amb Dominiga (Ib. f. 122v). Llavors ell pensà que, potser, podia venir justícia d'un tal fet i que si s'acusava molta gent, tanta que no es pogués tolerar després es faria justícia i així ajudà Dominiga a acusar-ne molta. Dominiga començà a donar noms i per tenir un ajut donà el nom d'Antona Felipa, que coneixia molta gent de Càller. Així Dominiga anomenava la gent de fóra, Antona Felipa la gent de Càller i Maria Stupa, després que fou empresonada, la gent de Quart. I ell va pensar que en el fet de Quart "bo seria posar-hi la virrey-na (Ib. f. 123).

Troisco es va adonar que Vaguer no era aquell defensor de la veritat i de la justícia que havia esperat, va comprendre que allò que interessava el pisquisidor era defensar l'institució inquisitorial i tant li feia sacrificar-hi la vida d'algunes dones perdudes i d'un exalguatzir condemnat per heregia a fi d'afirmar la sagralitat i honorabilitat del Sant Ofici i aleshores trià la tàctica d'admetre les propies culpes, de reconèixer-se culpable per obtenir-ne el perdó. I així va afirmar que ell i Dominiga van dir a Pedro Alonso d'involucrar en el procés de Mara també la virreina (Ib. f. 123).

El 23 de juliol Troisco va afirmar que ell, amb Dominiga Figus, Antona Felipa, Maria Stupa eren els vertaders autors de tals falsedats, i ningú altre no va intervenir, ells quatre eren "los grans lladrons": ell veient tal fals procés fet per Dominiga contra Antona Lepori i Antoni Pisu va esperar que tramant una tal massa de falsedats finalment s'hauria fet justícia i s'hauria revist també el seu fals procés. Va afirmar que mai l'inquisidor Sanna no li va dir d'acusar ningú, com falsament havia depositat, sinó que quan Dominiga deia les falsedats ell referia a l'inquisidor que eren veritats i aquell ho creia (Ib. f. 124). La resistència de Troisco va arribar a l'extrem de les seues forces i va acusar-se a si mateix tal com en el procés precedent s'havia acusat de comerç amb els di-

monis i va alliberar el sant Ofici de qualsevol responsabilitat. Sense advertir la contradicció, que Vaguer no tenia interès a relevar, va recordar que un dia l'inquisidor, abans de partir, li va dir que li deixava Dominiga, que en fes el que volgués i que tingués la diligència d'instruir, d'"encaminar" els homes que es posarien amb ell i que Dominiga havia acusat, per tal que no neguessin allò de què Dominiga els acusava. I així començaren a posar-los en sa companyia i ell "los persuadia y aconsellava lo que havien de dir contra si mateixos y contra altres y també Dominiga ajudava en industriar-los". Confirma per això que ell i Dominiga ordien "totes les falsedats" i persuadien "als altres presos [...] y que deyen a l'inquisitor y als altres oficials que tot era veritat y axí ho creyen (Ib. f. 124v).

De tota manera, com que Troisco en la seva deposició va variar algunes coses va ser conduït al turment (11) el 27 de juliol de 1545 (Ib. fs.125v-126). Abans va ser convidat a dir la veritat, a retractar les coses que no eren veres i a declarar les que va oblidar de dir. Troisco va afirmar que pel que feia a allò que va dir el precedent 21 de juliol algunes coses no eren pas vertaderes relativament al procés de la virreina i va afirmar que com que Alonso li portava els homes "huns a uns" per persuadir-los (Ib. f. 126), va pensar de dir a Dominiga Figus que "nomenés" la virreina "perquè si hagués posat" gent pobra "y tots se convertien" no hauria vingut justícia per a ell, i també volgué involucrar les muller d'Arquer i de Sirvent (Ib. f. 126v). Explicà que va fer "totes estes falsedats" perquè estava desesperat. Va recordar que havia acusat falsament Sirvent perquè el canonge Cadello li deia que si no ho feia l'inquisidor l'hauria turmentat, i que aquest li havia dit de convèncer la mare de Macia Malla, que hauria posat en la seva cel·la, a depositar contra el fill referint-li que si no hagués obeït l'hauria cremada (Ib. f. 127). Va recordar que un dia Joan Sanna va anar a la cambra on ell estava i puntant la canya al pit de Antoni Pisu li va dir que li involucrés la mare de Comprat. Pel que feia a les altres coses que va depositar de Joan Sanna va declarar que no eren vertaderes perquè ell va fer-ho tot. Va recordar que Oriol li va dir que si no confessava d'haver enviat un diable a Malla, l'inquisidor l'hauria cremat, aleshores ell per por del foc va consentir (Ib. f. 127v). Pel que feia a allò que Oriol va dir sobre la virreina tornà a afirmar que aquest mai en va parlar bé i és veritat que tenia mala voluntat contra el virrei. El regent públicament no va tenir part en la conjura, abraçava Troisco davant els presoners i li prometia que hauria tornat a casa seva i li donava diners en tot moment. I recordà també que Alonso li va referir que el regent volia que ell convencés Xinius a secundar les acusacions de les dones dient-li que "no havia de fer penitència sinó en Bonayre secreta" (Ib. f. 127v). Va repetir que l'in-

quisidor li va dir “de sa boca” d'instruir els homes que haurien posat en la seva companyia. Afirmà que aquestes falsedats no les va comunicar a ningú tret de Pedro Alonso i demana a Vaguer de tenir en compte el motiu que el va empènyer a fer-les i que en tingués misericòrdia (Ib. f. 128).

Però, com certament va intuir Troisco, Vaguer volia salvar el Sant Ofici i els seus representants, volia salvar la credibilitat de la pròpia missió i ho havia de fer de seguida perquè el virrei sol·licitava la fi del procés. Per això l'ús de la tortura no era sols la solució que la jurisprudència inquisitorial li concedia en cas de deposicions dubtoses i discordants de l'imputat sinó l'única arma per confirmar la culpabilitat de l'acusat. Per això, es va procedir a executar el turment¹³. Fou ordenat aleshores per Vaguer que fos despullat i li fou demanat que com que havia subornat tantes persones si els hagués subornats també a fi de dir mal contra els oficials del Sant Ofici i altres persones. Va contestar que era veritat que havia aconsellat a Dominiga que digués i fes tot el mal que podia contra els oficials del sant Ofici com que “los havien posat en mal” i també ho va dir a Antoni Pisu i Perdo Boy (Ib. f. 128v). Com era costum li van ser lligades les mans rere l'esquena i li van recordar que el posaven al turment perquè digués la veritat. Troisco va contestar que allò que havia dit era la veritat i que ell era “causa de tot”. “Fonc manat alsarlo y axí fonc alsat fins dalt a la carriola”. Li fou demanat perquè hagués dit tantes falsedats contra l'inquisidor i els oficials. Va respondre que ho havia dit “per descarregar si mateix perquè ho havia fet tot y [...] los tenia mala volensa per lo mal tractament que li havien fet” (Ib. f. 129). Li fou interrogat quins eren “los més principals que ordenaven aquestes falsedats”. Respongué que “ell era lo principal qui ordenava tot y après les dones ordenaven y feyen lo que ell deya” (Ib. f. 129).

Les declaracions extorquides mitjançant la tortura (que va durar una hora (“a cap de una hora... Troisco Casula stigué alsat alt al turment” (f. 130v)) i en les quals Troisco va fer de manera d'excloure tota responsabilitat de l'inquisidor, del regent i del mestre racional, van ser reconfirmades en els interrogatoris del 29 i del 30 de juliol (Ib. f. 136), del 7 (Ib. f. 136), 8 (Ib. f. 138), i 11 d'agost (Ib. f. 143). davant Vaguer, el vicari Miquel Arena i l'advocat fiscal Hieronimo Olives. El 5 de setembre (Ib. f. 146) en la torre de Sant Brancàs¹⁴ “lloc hont se acostumen dar los turments” per ordre del vicari general fou posat al turment una segona vegada perquè en les seves deposicions hi havia encara discordàncies i el 7 de setembre sempre pel mateix motiu el vicari general i l'advocat fiscal el van convidar a depositar la veritat (Ib. f. 147v). Troisco va confessar que “de la primera paraula fins a la última “ ho era tot veritat (Ib. f. 148). Després el promotor fiscal del Sant Ofici, Joan Pitzalis, li va llegir la llarguíssima llista de les acusacions (Ib. fs.149-152v) *ex qui-*

bus constava que Troisco era *relapso* obstinat i condemnat com a tal havia de ser "relaxat al jutge secular" (Ib. f. 152v). Li van ser atribuïdes, a més de les culpes confessades, és a dir, d'haver acusat falsament i subornat moltes persones, també els crims que ell sota jurament havia declarat de no haver comès (Ib. f. [6] del últims fulls sense número). El 9 de setembre per ordre del vicari general i comissari del Sant Ofici en presència de l'advocat fiscal, per l'última vegada li van ser llegides les acusacions i fou fet jurar de dir la veritat i el mateix dia el promotor fiscal, com que l'acusat no tenia altres coses a dir, comunicà a Vaguer que el procés conclòs. El 7 de desembre la sentència va ser llegida en la plaça major del castell de Càller i el 15 d'octubre de 1545 Troisco Casula fou relaxat al braç secular (Ib. f. 156v).

Guido Sari

NOTES

¹ Per tenir més informacions sobre aquest virrei llegiu J. MATEU IBARS, *Los virreys de Cerdeña, fuente para su estudio, I (1410-1623)*, Padova 1964, ps 183-185.

² Vegeu B. ANATRA, *La Sardegna dall' unificazione aragonese ai Savoia*, Torino 1987, p.264.

³ Vegeu O. ALBERTI, *La Sardegna nella storia dei concili*, Roma 1964, p. 120

⁴ I. PILLITO, *Memorie tratte dal regio archivio di Cagliari riguardanti i governatori e luogotenenti generali dell'isola di Sardegna dal tempo della dominazione aragonese fino al 1610*, Cagliari 1862, ps. 71-73.

⁵ B. ANATRA, *La Sardegna* cit., p.265.

⁶ sobre les viudes, vegeu K. THOMAS, *L'importanza dell'antropologia sociale per lo studio storico della stregoneria inglese*, in *La stregoneria. Confessioni e accuse nell'analisi di storici e antropologi*, a cura di Mary Douglas, Torino 1980, ps. 105 i segs, si bé es refereix a la situació anglesa, l'explicació del fenomen és tanmateix vàlida per a altres països i se li pot reconèixer un valor general, almenys a Europa.

⁷ La composició consistia en el pagament de part del condemnat d'una quantitat de diners igual al valor dels béns que li eren confiscats, per tal d'evitar-ne la pèrdua. J. M. MILAN, *La Hacienda de la Inquisición (1478-1700)*, Madrid 1984, p. 73.

⁸ G. SARI, *El primer procés inquisitorial (1540) contra Troisco Casula, alguatzir i comissari del regne de Sardenya*, en "Revista de l'Alguer", vol. VIII, núm. 8, 1997, ps. 127-148.

⁹ Sobre les no florides condicions econòmiques de la Inquisició a Sardenya vegeu H. C. LEA, *The Inquisition in the Spanish Dependencies: Sicily, Naples, Sardinia, Milan, The Canaries, Mexico, Peru, New Granada*, New York 1908, ps 115-116 i encara R. CA-

NOSA, *Storia dell'inquisizione spagnola in Italia*, Roma 1992, ps. 250 i segs.

¹⁰ No es tracta d'una xerrameca maliciosa de part de qui ho va remarcar, sinó una ben ponderada referència al pensament difòs que trobava el seu exponent més qualificat en el franciscà ALVARO PELAYO, penitencier a la cort papal d'Avinyó, que en el seu *De planctu ecclesiae* del 1330, havia individuat en transgressions com aquestes el vici que havia provocat el diluvi universal.

¹¹ Vegeu H. INSTTOR / J. SPRENGER, *Il martello delle streghe. La sessualità femminile nel transfert degli inquisitori*, introduz. di A. Verdiglione, Venezia 1977, ps. 220 i segs., allà on s'expliquen les possibilitats dels dimonis de fer prodigis pels quals les coses semblen transformar-se en altres i la distinció entre transformacions formals i accidentals, i, a més, a p. 226, en què es diu que els diables poden ressuscitar morts només mitjançants prodigis i que de veritat són incapaços de fer-ho i es cita l'exemple de Simon Mag que reeixia a animar el cap d'un mort.

¹² Per tots llegiu H. INSTTOR / J. SPRENGER, *Il martello delle streghe* cit., a p. 248 sobre la immolació de nens als diables i a p. 185 pel que fa a l'utilització de llurs cossos per preparar unguents

¹³ Per tenir informacions sobre l'ús legal de la tortura B. P. LEVACK, *La caccia delle streghe in Europa agli inizi dell'età moderna*, Bari 1990, pp. 82-91 i sobre l'ús que se'n va fer a Sardenya G. SPANO, *Le delizie della tortura in Sardegna nel secolo XVI* in *La Rivista Sarda*, a. I vol. II, Cagliari 1875, ps 2-21.

¹⁴ Sobre la torre de Sant Brancàs o Pancraci vegeu D. SCANO, *Forma Kalaris*, Cagliari 1934, passim.

APÈNDIX

ARCHIVO HISTORICO NACIONAL DE MADRID (AHNM), *Inquisición*, leg. 1628 n.9, fs 22-23.

Die martii xviii mensis Junii anno predicto MDXXXIII Callari

Lo dit Troisco Casula reo delat fou tret dels carcens del sant offici per nament del dit R.m Senyor Inquisitor e portat devant sa R.ma Senyoria lo qual continua sa deposició en la forma següent et dixit que estant en lo dit lit lo dit Inquisitor del demunt seu dit enuig me feu portar devant ell y essent allí en la cambra que estava culgat sobre dos matalas en una caixa y yo li fiu a sa gràcia la reverència com de rahó era y ell me respongué que mal sies vengut y yo no podent fer altre callí y estant-me així que no digué res, diu lo dit Inquisidor a cap de un poch: traydor que a culpa tua stic ací per les tues males diches y accuses y paraules que has fet en deffenció de la virreyra no pensant que vos hauríeu de deffensar les sues males ordinacions com les tues però per aquesta y per lo sacres que aport que tu ho pagaràs y aniràs al foch essent libert, gran traydor que ses, posat en la fortuna per a deffensar lo que no podies fer y per

ço vuy portes aquests grillons en los dos peus y vuy en dia, sfortunat, fores en casa tua que yo era vengut en entenció de treure-te de tot y yo calli i digué no res y torna-me dir dit Inquisidor : o cara de mal home no has tengut ganes de veure ta casa y tos fills? Y yo li diguí: senyor nostre, Senyor Déu me face gràcia que així com yo desige veure ma casa i haver la justícia que V.S. me ha presa així com és veritat que lo procés fet contra la virreyna y contra mossèn Massala y Terres és fals que Déu me deixe tornar en ma casa y sinó que V.S. me creme així com desige y així com V.S. me ha posada la mitra a mi que la vege a V.S. portar, y aleshores dit Inquisidor me digué y desmentí que tal dia no l'havia de veure y me feye figures, y deye ans te vege a tu cremat y mana que li fos llevat devant y a cap de dies dit Inquisidor mana me traure y me digué: mira com tu aniras al foch, y yo li diguí perquè senyor? y dixit dit Inquisidor que diu Nicholau Bernat que tu l'as aconsellat, y yo li diguí: senyor, estas malas voluntats no se han de conèixer se no devant V.S. y no devant de Déu ni de la veritat, però, senyor, aquest senyor de tot lo món és major de tot, feu-me portar a mossèn Nicholau Bernat que la veritat ha de jurar devant del senyor de tot lo món y ab ell me referec que ja se sab a qui se ha feta comare y a aqui ha pagat per fer lo que ha dit, y bons testimonis tinch al present si serà menester y tantost lo feren portar al dit mossèn Nicholau Bernat, y yo en veure al dit mossèn Bernat, era lo altar allí devant hahont hoie missa l'Inquisidor y yo plorant agenollant me en terra digué que si yo havia dit lo que deyen que Déu me posas devall terré y sinó que Déu inluminas al dit mossèn Bernat en dir la veritat y yo diguí al dit mossèn Bernat que per aquell Senyor que ha tingut en les mans que digues la veritat y dit Nicholau Bernat se agenollà en terra y digué que havia dita falsies contra mi plorant ab lacrimas del qual lo dit Inquisidor ab molta mala cara manà que me tornas en la fossa y digué que per aquesta creu que us faré star pitjor que hahont stau y així me tornaren en la fossa y lo dit mossèn Nicholau Bernat restà ab dit Inquisidor hoint missa ab ell dient-li que asseguràs lo que havia fet de desdir-se y que asseguràs lo que primer havia dit y que no hauria sinó tot bé y ell de present se desmandà del que havia dit y confirmà lo que primer havia dit contra la virreyna y en açó lo dit Inquisidor dexà hoir missa al dit mossèn Bernat y a mi me manaren posar en la fossa y acap y en aquesta pràctica era present lo dit Oriol secretari.